

Dr Fehim Nametak

TEME, MOTIVI I SIMBOLI U PJESMAMA DIVANSKIH PJESNIKA IZ BOSNE I HERCEGOVINE

Divanska književnost je plod arapsko-islamske i iransko-islamske kulture prenesen posredstvom osmanskih Turaka i na Balkan. Islamska kultura je bez obzira na motive poezije bila uvijek prisutna i uočljiva. Vrlo često je ortodokсни pristup islamu i njegovo poimanje na jedan profan način ustupalo mjesto mističkom pogledu na svijet, mističkom pristupu Bogu i čovjeku. Za ovakav način gledanja na svijet i njegovog transponiranja u umjetničkoj poeziji koja na prvi pogled za neupućenog čitaoca djeluje kao profana književnost, čak sa hedonističkim motivima, divanski pjesnici su se služili i posebnom terminologijom u kojoj je gotovo svaka riječ kao mistički simbol, kao termin divanske poezije imala drugačije značenje od onog svoga osnovnog značenja. Međutim, postojao je jedan općeprihvaćen kôd koji je poštovan od svih divanskih pjesnika, a to je kod terminologije koja se konzervirala i uz vrlo male izmjene sačuvala do posljednjih divanskih pjesnika XIX stoljeća. Motive i teme pjesama divanskih pjesnika nije moguće shvatiti savremenom čitaocu koji ne poznaje izvore islama, tradicije i mitologiju istočnih zemalja.

Među brojnim temama korištenim u stihovima naših divanskih pjesnika je Kur'an i Hadis. Kur'an i Hadis su ne samo korišteni kao inspiracija nego su vrlo često i citirani. Pjesnici divanske poezije su često u svojim stihovima izravno citirali Kur'an ili Hadis ili su poruke kur'anskih ajeta ili hadisa donosili po smislu. U nekim slučajevima se koristi samo riječ ili dvije iz određenog ajeta ili hadisa, a ponekad se čak donosi i cjelovit ajet. Katkad se zbog toga narušava i metar stiha.

Ovo citiranje Kur'ana i Hadisa kao i drugih klasičnih djela nema za cilj samo pokazivanje vlastitog obrazovanja nego, prvenstveno kad je riječ o citiranju Kur'ana i Hadisa, ima svoju didaktičku funkciju. Didaktika je, inače sasvim malo prisutna u poeziji ovih pjesnika. Nekada je citiranje navedenih djela samo dobar izbor za poređenje nečega već poznatog i dragog i onda ono ima svoje puno umjetničko opravdanje. Taj primjer ćemo naći u jednom Sabitovom gazelu)

*Mey-i kevserle pür bir kâse-i yakuttur la'lin
Hitam-i misk ile mahmurlar memhûr bulmuşlar*

Složenica *hitam-i misk*, (ar. hitamuhu misk i miskiyyul-hitām) upotrebljava se u smislu husn-i hitam (lijep završetak) a preuzeta je iz slijedećeg kur'anskog ajeta iz sure El-Mutaffifun:

يسقون من رحيق مختوم ختامه مسك

a značenje mu je:

Kvasi usta obilježenim pićem. A kraj mu je sa miskom (mošusom)...

I kod Ahmeda Vahdetije u stihu jedne kaside pune mističke simbolike citira se Kur'an upravo u cilju objašnjavanja simbola:

Crte tvog lica su to svjetlo pravječnosti kojima se Bog prikazao

Kaba je ta tvoje lice „u kojem je objavljen Kur'an“.

Ovdje su riječi pod navodnim znakovima donesene u arapskom originalu.¹

Za razliku od pristalica tesavvufa koji su kroz filozofiju vahdet-i vudžuda (Jedinstvenog Bitka) propovijedali i u poeziji razrađivali ideju o Jednosti, tj. o tome da su Bog i priroda jedno, da je priroda pa i čovjek u njoj odraz Boga i da je osnovni cilj pjesnika da pokaže kako se treba osloboditi svoga ega i stopiti se u Bogu, pristalice sunnijskog vjerovanja, sunnijskog pogleda na svijet, tj. ortodokсни vjernici islama, su zastupali ideju da je sve što je Bog stvorio odvojeno od Njega i da ništa osim Njega nije On. Razumije se da su oni svoja gledanja nastojali i književno oblikovati i da su neki od njih u tome, gledajući i sa estetskog aspekta dosta uspjeli. Oni su pjevali o tome da je Bog jedan, da je sve stvorio iz ničega, da mu ništa nije slično a pogotovo ne ravno. Odbir Božjih osobina opisanih u 99 Božjih imena vršen je u skladu sa željom za isticanjem onih Njegovih svojstava koja ukazuju na Njegovo postojanje (kadīm, dāim), na Njegovo znanje i moć ('alīm, kādir, semī', basīr), vječnost (evvel, āhir, zāhir, bātin) i sl.

Na ovo se nadovezuju i teme iz islamske kozmogonije, nastanak svijeta, stvaranje Adema, poslanstvo Muhammeda, a.s. i dr. Ova tema je obrađivana u svim vrstama pjesama, ali je najučestalija u posebnoj vrsti pjesama *tevhid* i *munadžat*. Tu se nerijetko susreću odlomci iz Kur'ana ili pojedine sintagme pretočene u stihove ili se tumače *Euzu billah* ili *Bismillah* kao što je to slučaj u sithovima Fadil-paše Šerifovića:

Edelim her dem ü an isti'āze mekr-i şeytandan

Giyelim cüşen-i sün huda-yi bāb-i rahmandan

Her emr-i hayra bidayet oldu bismillah

Kilit-i mahzen bed'-i kirāet oldu bismillah

Bütün mahluka rahmaniyyetile muttasifhakk

Bu vech üzre 'ibadu-illaha hüccet oldu bismillah

Rahmaniyyetiletebşir kıldı ehl-i imāni

Buna 'ālemde burhan-i hidayet oldu bismillah

Be-hakk-i bismille yā rabb bu 'āciz kulunu 'afv et

1) Slobodan Ilić, Kaside Ahmeda Vahdetija iz njegovog sarjevskog divana, *Anali GHB*, XV-XVI, Sarajevo, 1990.

Cemi'i cürm ü 'isyanım yem-i gufran ile mahv et.

(prjevod)

Utječimo se svakog časa i trenutka od lukavstva sotoninog

Obucimo božanski zaštitni oklop od vrata Milostivog!

Svakom dobrom poslu ključ početka je Bismillah

Katanac riznice je početak učenja Bismillah.

Za sve stvoreno Bog je definiran Svojim milosrđem

Na taj način Božjim robovima dokaz je Bismillah

U ime Bismille, Gospodaru, oprosti ovom svom nemoćnom robu

Sve moja grijeha i neposluhe morem oprosta speri!

Jasno je da će se naći u zbirkama, gotovo svih naših divanskih pjesnika ovakvih stihova, pogotovo na samim počecima njihovih divana, o čemu smo govorili na početku studije, jer svaki sreden divan (mürettep divan) obično je otpočinjao munadžatom, tehlilom ili tevhidom, a to je mjesto za očitovanje vjerskih dogmi.

Veoma često za motive svojih pjesama pjesnik će uzeti pojedine odlomke ili bar samu ideju iz neke od kur'anskih priča. Poznato je da Kur'an sadrži poučne priče o vjerovjesnicima koji su kao posebne teme često obrađivane u književnim djelima klasičnih arapskih, perzijskih i turskih pisaca i pjesnika. Tu spadaju priče o Ademovom izgonu iz dženneta, o Idrisovom uspeću na nebo gdje mu je Bog povjerio podučavanje meleka, o Nuhu (Noju) koji je od općeg potopa koji je poslan kao kazna njegovu nepokornom narodu spasio mali broj odanih vjernika, o poslaniku Salihu čiji je nepokorni i idolpoklonički narod kažnjen zemljotresom.

Posebno se često u osmanskoj poeziji spominje Ibrahim (Abraham koji ima atribut i Halil ili Halilullah (Božji prijatelj)). Među ostalim pripovijedanjima o njemu jedna je priča posebno inspirativno djelovala na osmanske divanske pjesnike među kojima i na naše.

Kad je već bio u godinama Ibrahim je molio Allaha da mu podari sina izjavljujući da će ako ga dobije žrtvovati ga za ljubav Božju. Bog mu je podario sina Ismaila. Kad je sin odrastao, Ibrahim je zaboravio na svoj zavjet pa je upozoren na njega u snu. On tada donosi odluku da žrtvuje sina, ali mu Bog šalje žrtvenog ovna da s njim zamijeni sina i ispuni zavjet.

Ovaj motiv koristili su mnogi pjesnici divanske poezije.

Sabit to izražava slijedećim stihom:

„Geçeydi hayyiz-i hüsn-i kabûle kurbanı

Feda idi yoluna kebş-i cân-i İsmail.“

Ismail je želio da mu žrtva bude prihvaćena

Ali je umjesto njega ovan postao kurban.

Isto tako, čest motiv pjesama divanskih pjesnika, pa i Sabita Užičanina je Ejubovo (Job) strpljenje. Po vjerovanju monoteističkih religija (islama i kršćanstva), Ejubu je Bog dao mnogo imetka i stoke, a Ejub je na svim ovim Božjim blagodatima uzvrćao zahvalnošću. Satana (Iblis) je nagova-

rao Boga da iskuša Ejubovu zahvalnost u slučaju da mu uskrati dobroćinstva jer bi i drugi ljudi bili zahvalni kad bi imali ono što ima Ejub. Bog je dao priliku Iblisu da uništi Ejubov imetak na šta je Ejub ostao strpljiv. Zatim mu je uništio sinove i kćeri što je on također otpio. Slijedećem iskušenju Ejub je izložen dok je bio na molitvi. Iblis mu je tada razbuktavao strasti, ali se i tada sa povećanim iskušenjima povećavala i strpljivost Ejubova. Najzad, Iblis je pokušao da Ejubovu ženu odvрати od muža, ali se i tu Ejub strpio. Na kraju su došla tri čovjeka koji su vjerovali u njegovo poslanstvo, ali su mu rekli da se Bog prošao njega. To je za Ejuba bio najteži udarac na koji je odgovorio skrušenom molitvom Bogu. Bog mu je dao uputu da nogom udari u zemlju što je ovaj učinio. Tada je iz zemlje potekla voda kojom se Ejub okupao i oslobodio se svih nesreća. Odatle je njegova strpljivost postala poslovična.

Među brojnim divanskim pjesnicima, koji su tu poslovičnu Ejubovu strpljivost upotrijebili kao sliku (figuru) u svojim stihovima su i pjesnici Ref'i, Taslicali Yahya, Šeyh Galib, Nazim, ali i naš Sabit Užičanin:

*„Gam-i zülal-i lebi kurd olup derununda
Mahabbet eyledi Eyyub'u bîmecal-ü alî.“*

Od svih vjerovjesnika, naravno, divanski pjesnici su najviše i najčešće pjevali o Muhammedu a.s. Čitavu svoju dugu poemu Miradžiju, kojom najčešće i počinje njegov Divan (takav je slučaj i sa prekrasnim prijepisom Sabitova Divana u Orijentalnom institutu u Sarajevu, br. 3697) Sabit je posvetio Muhammedovom, a.s. uspeću na nebo. Uostalom on je pjesnički obrađujući ovu temu imao i prethodnike i to među bosanskim pjesnicima na turskom jeziku. Kronološki najstarija Mi'radžija od nekog našeg pjesnika je ona čiji je autor Edaija Sinan Čelebija iz Sarajeva (kraj XVI i početak XVII stoljeća), a u Sabitovo vrijeme još će dvojica pjesnika, Asim Jusuf Čelebija Bošnjak i Mehmed Rešid iz Sarajeva obraditi ovu temu. Mehmed Rešid je pod snažnim utjecajem Sabita dok je Asim Jusuf Čelebija Bošnjak ipak nešto originalniji. I šire u Osmanskom Carstvu, među poznatim osmanskim pjesnicima ova je tema bila vrlo popularna. Ono što pjesnici divanske poezije žele istaći je to da su se već od Muhammedovog, a.s. rođenja počela javljati neka čuda koja su tako najavljivala njegovu izuzetnu ličnost. Tako se za vrijeme Poslanikovog rođenja srušilo svetište u Iraku koje je podigao čuveni sasandiski vladar Nušircvan (Enuširvan) u mjestu Medayinu. Tako se ugasila vatra vatropoklonika, povukle su se vode jezera Sāve, a dolinu Semave pritisle su vode. O tome govore i slijedeći Sabitovi stihovi:

*S öyündürdü ocağın dude-i âteşperestânin
O olup kül öksüzü düştü revāk-i garka-i Kisra.
Safa-yi meşrebin gördükte ol serçeşme-inûrun
Hicabından zemine geçti oldu Sāve nâpeyda.
Semave âb-i rû-yi şevkine âzad olup çıktı
Ki bin yıl çekti habs-iteknâ-yı sine-i gabrâ*

Sabitova duga poema Mi'radžija sva je u „funkciji“ dokazivanja nadnaravnih, neobičnih događaja vezanih za Muhammedovo, a.s. uspeće na nebo. Navešćemo nekoliko stihova u prijevodu na naš jezik koji će, nadamo se, potkrijepiti ovaj naš zaključak:

*Nabojat je nemoguće sve mu 'džize poslanika
Ma koliko da to želi srce ovog nemoćnika.
Nek nam zato vaiz s čursa rječitosti više
Njegov Miradž barem malo po shvatanju svom opiše.
Dočeka ga čisti džemat poslaničkih duša, cio
U mihrabu svetom imam bogobojazni je bio.
Ti safovi * to su reci Božjeg rahmet dokumenta
A Sejjudu-l-Kevnejn na njem besprimjerna tugra sveta.
S poslaničkim dostojanstvom svoju vrijednost nije krio
Svi shvatiše da je čašču njih sve skupa nadvisio²*

Kao što je poznato Muhammed, a.s. je rođen obrezan (osunećen), otpala mu je pupčana vrpca, među plečkama imao je jedna mladež koji je podsjećao na žig koji je označavao da je pečat Božjih vjerovjesnika tj. da je posljednji vjerovjesnik. O tome Sabit u jednom stihu kaže:

*Zatî kim hoş kumaş-ima'nadir
Hatemi ensesinde tamgadir.*

Jedno od čuda koja su pratila Muhammeda, a.s. je i to da „njegova sjena nije padala na zemlju. I ovaj motiv je često korišten u orijentalnim književnostima, a posebno u osmanskoj divanskoj poeziji. I Sabit, koji je dobro poznao ne samo osnovne izvore islama nego i tradicije koje nisu u potpunosti pozudane, i kojima se i inspirirao spominje u jednom bejtu:

*Nahl-i bîzil-lü misra-i nâyâb
Ne nazire kabul ider ne cevab.*

Još od djetinjstva iznad Muhammeda, a.s. je čim bi izašao napolje kružio oblak koji ga je štiti od sunca. U Sabitovim stihovima to se ovako spominje:

*Nola bir pare ebri basi üzre sâyeban itse
Güneşten şakinurkendü habibin Hazret-i Mevlâ.*

Isti motiv koristi u na'tu koji je pod naslovom Na'ti šerif Hazret-i sultan-i enbiya (Divan, OIS, 3697, fol 112 b):

*Nola olsa nigâhbani sehâb
Pembe içinde saklanurdü r-i nâb.*

U dvanaestoj godini poslanstva, 27. noći redžeba, Bog je, poslao meleka Džebraila (Gabriela) Muhammedu, a.s. koji se nalazio u kući Umihane, kćeri njegova amidže. Sa Džebrailom je bio Burak. Džebrail ga je pozvao

---

2) Prejev Miradžije Sabita Užićanina koji je sačinio Ešref Kovačević je u rukopisu. Ovaj fragment je citiran prema izdanju dijela Miradžije objavljenog u *Takvimu* za 1400/1979. godinu.

na mi'radž (uspeće na nebo) na koji će ga nositi burak. Burak je životinja manja od mazge, a veća od magarca, sa licem čovjeka. Muhammed, a.s. je uzjahao Buraka koji ga je nosio od Mekke do Mesdžidu-l - aksā u Jerusallimu ne dotičući zemlju. Nakon što se pomolio u džamiji Mesdžidu-l-aksa, Džebrail ga je izveo iz džamije. Tada je Muhammed, a.s. iznenada ugledao mi'radž tj. stepenice koje su bile jednim krajem na zemlji, a drugim u nebu. Džebrail je uzeo Muhammeda, a.s. na krila i odnio ga u nebo. Po drugoj varijanti Muhammeda, a.s. je Burak odnio u nebo sa kamena ispred džamije Al-aksa. Na prvom nebu suočen je sa svim melecima (anđelima). Na slijedećim katovima susretao se sa vjerovjesnicima, dok na sedmom nebu nije došao do „Beytu-l-ma'mura“ savršene kuće. Tu su melecima kružili. Odatle je stigao do Sidretu-l-munteha i kad je prošao sedamdeset zastora vidio je Refrefa, tj. jedan zeleni dušek:

*Burak koji sa lakoćom nebesima jedri - stade
Jer za ovaj beskraj snage ni dozvole ne imade.
Toga časa stiže Refref da ga nosi s počastima
Pa napravi Časnom Svjetlu čisto mjesto na prsima.
Penjući se sa Refrefom stalno dalje u visine
Prođe Resul bezbroj perda od svjetlosti i od tmine.³*

Muhammed, a.s. je sjeo na Refrefa koji ga je odnio do prijestolja (Kursa). Prošavši i odatle sedamdeset zastora stigao je do 'Arša (Božjeg prijestolja):

*Ide carstvom koje nema ništa šta on do sad vidje
Nema strana ni počela, Arša, Ferša, Neba - nigdje!
Početka ni kraja nema čudni ovaj svijet prečisti
Jezik, oko, uho, pamet - tamo ništa ne koristi.
Tu mu stiže „Udnu minni“ - zapovijed Božja, nova
Pa korakom svakim prođe raj prostora i svjetova.*

Svjetlost 'Arša ga je zasjenila. Ništa nije mogao vidjeti osim nura - svjetlosti Muhammed, a.s. je tu glavnim okom, to jest srcem vidio Allaha. U povratku do Sidretu-l-muntehāa ponovo ga je doveo Refref. Tu ga je čekao Džebrail odakle je sišao do Bejtu-l-mukaddesa (Kuds-Jerusalim), a odatle se sa Burakom vratio u Mekku. Sabitov opis Buraka je vrlo slikovit:

*Čudnome je ovom atu neshvatljivo moćnih sila
Džennet ahar, mjesec kova, melek seiz, vjetar krila.
Kolan mu je zvjezde Dževza, Vlašići raht, Nebo pokriva
Mjesec fenjer, svemir oklop, kna ruj noći, mlađak potkova
Od mliječnoga puta mu je uzda koja toplo blista
A pute za divni rahvan - hurijska je kosa čista.
Njegov rep su jutro sreće, čelo praskozorja fina
A noć Kadra - krasna boja mirisnoga mu perčina.*

Ovaj maštoviti opis pun figura svojstvenih divanskim pjesnicima, poka-

3) (Prijevod Sabitove Mi'radžije od Ešrefa Kovačevića)

zuje ne samo smisao za poređenja kojima će postići željeni efekat (džennet - ahař, tj. štala), melek - seiz, tj. konjuřar; vjetar - krila; nebo - pokrov; mjesec - fenjer itd. nego to postiže i tako originalnim komparacijama i slikama kakve rijetko nalazimo i kod najpoznatijih klasika divanske poezije

- *A pute za divni rahvan - hurijska je kosa ĉista...*

- *njegov rep su jutra sreće, ĉelo praskozorja fina...*

Kao řto smo spomenuli u pjesmama sa vjerskim motivima mi'radž kao motiv zauzima istaknuto mjesto. Istakli smo da su osim Edaije Sinana Ćelebije, koji je živio prije Sabita (u Sarajevu), dva pjesnika njegovi savremenici također opjevali mi'radž. Jedan je poznati divanski pjesnik Asim Jusuf Ćelebi Bošnjak, a drugi Sabitov epigon Mehmed Reřid iz Sarajeva.

Reřidovi stihovi iz Mi'radžije pokazuju koliko se ovaj pjesnik inspirirao Sabitovom poemom na istu temu.⁴ Pored sliĉnosti motiva, jezika, stila pa i metra koji je kod oba pjesnika identičan, privrženost Mehmeda Reřida Sabitu Užiĉaninu kazuje i njegova pohvalnica spjevana ovom pjesniku. Uostalom, manir kojim su se sluŹili gotovo svi divanski pjesnici, da se poneřto ili mnogo toga preuzme od pjesnika koji je uzor, uĉitelj ili barem inspirator nije nikakva sramota, naprotiv taj manir je smatran vrlinom. Tako Reřidova Mi'radžija ima devet distiha viē od Sabitove, ali kako smo rekli sadrŹi sve opise koji se nalaze i kod Sabita pa ĉak i kod jednog i drugog pjesma poĉinje istom rijeĉju „Hořa“, a invokacija je kod obojice „Hudavenda“.

Opis neba u vrijeme kada je Muhammed, a.s. stigao među ostale poslanike kod Mehmeda Reřida je neřto opřimiji mada se i tu prepoznaju Sabitovi motivi:

Kad nastupi pred redove poslanika kao imam rekao bi da je u jednom savvijeŹdu okupio pun mjesec i plejade.

Ne smatraj da je na nebu Kumova slama

To je mjesec prilikom dolaska vladara prostro bijeli brokat.

Merkur je napisao ferman i slova posuo zlatnom prařinom

Dao mu poslaniĉki peĉat da mu poloŹaj ovjekovjeĉi.

Nisu to zvijezde, to je Venera razbila harfu i prosula řkoljke kojim je bila ukrařena

Jer zna da ona nikako ne odgovara njegovu zakonu.

Njegov dolazak toliku je sreću donio suncu da ono do sudnjeg dana po ovom svijetu prosipa najveću blagodat.

Mars je izrazio pokornost i s maĉem o vratu

Poput psa poŹurio pred toga vladara.

Jupiter je za novac od svjetla zatraŹio tlo pod nogama konja njegova pa je postavio Vage da bi je mogao izmjeriti.⁵

4) řaĉir Sikirić, Divan Mehmeda Reřida, POF VI-VIII str. 55-76.

5) řaĉir Sikirić, na istom mjestu

U najznačajnije događaje iz Muhammedovog, a.s. života koji su imali i presudan značaj za opstanak islama spada preseljenje iz Mekke u Medinu prouzrokovano progonom muslimana od strane idolopoklonika. Divanski pjesnici su se nadahnjivali ovim historijskim događajem i svojim stihovima ga umjetnički transponirali. Proživljavajući teške trenutke u Mekki gdje propovijedanje islama u početku nije nailazilo na podršku, Muhammed, a.s. odlučuje da preseli u Medinu. Prethodno je Muhammed, a.s. poslao izvan Mekke sve svoje pristalice izuzev Ebu Bekra i Alije. Najzad jedne noći Muhammed, ostavlja Aliju i napušta kuću sa Ebu Bekrom. Nakon što su proveli noć u nečijoj kući sutradan odlazi Ebu Bekrovoj kući. Slijedeću noć zajedno napuštaju Mekku. Krili su se u pećini brda Sevr. Kurejšije su tražile Muhammeda, a.s. po Mekki s namjerom da ga ubiju. Kad su shvatili da je pobjegao slijedili su ga. Dolazili su čak i do pećine, ali kako je na ulazu u pećinu pauk već ispleo mrežu, a dva goluba napravila gnijezdo i snijeli jaja, odustali su jer su vjerovali da se tu Muhammed, a.s. nije skrio. Motiv paukove mreže kao zaštitne koprene Sabit je izrazio slijedećim stihom:

عناكب پردهء زنبوری چکدی باب غار اوزره
نوله گورمزسه چشم دشمنه بر آغیدی گویا

(Divan, OIS, 3697, L. 2 a)

*Anakibperde-i zünbürü çekti bāb-i gār üzre
Nola gormezse çeşm-i düşmene bir ag idi gūya.
Pauci su mrežu na vrata ispleli
Bila je ko koprena na očima dušmana da ne bi vidjeli.*

Život Poslanikovog zeta i četvrtog halife Alije, njegova smrt i mučenička smrt njegovih sinova posebno su nadahnjivali pjesnike, pripadnike islamskog misticizma - tesavvufa, mada je Alija inače veoma prisutan u islamskim književnostima općenito.

Ilustriraćemo ovu misao stihom iz jedne Vahdetijine kaside, koji je ujedno i najtipičniji primjer divanskog pjesnika čija je pjesnička osnova i potka u tesavvufu:

*Hancer ü tir ise bir tig-i du-ser be-Ali
Kalem u lafz u suhan hatt u huruf u imlā
İtten artuk da olursa n'ola kavm a'da
Esedullah'Ali'dür fukaraya melcā.
Mürdeler eyler iken dem-be-dem ey dil ahyā
Nefsum dirisidür şimdi felekte 'ayā.*

Prijevod

*U Alije je bodež i strijela i dvosjekli mač
Pero i govor i riječ, linija, slovo i pravopis.
I od pasa gori ako postanu ljudi jedni drugima neprijatelji
„Božji lav“ Alija je sirotinji utočište.
Dok svakim časkom mrtve proživljava, srce,
Moja duša nemoćna sada nebom tumara.⁶*

6) Vid. S. Ilić, op. cit.

Privrženost ideji ši'izma ogleda se kod većine derviških redova upravo kroz očitovanje odanosti Aliji i njegovim sinovima. Katkada je objakat ljubavi i osoba od koje se traži zaštita i Fatima, kći Muhammedova, a.s. a žena halife Alije. Kroz njenu ličnost se u stvari miri sunnijsko i ši'ijsko gledanje na svijet, jer je ona kao najbliži srodnik vjerovjesnika Muhammeda, a.s. garancija ortodoksnog pristupa islamu. U jednom musedesu, Fadil-paše Šerifovića pjesnik se obraća Muhammedu, a.s. kao „ocu najbolje žene“ (Fatime) i djedu njenih sinova Hasana i Husejina - mučenika Kerbele:

*Ti si pečat posljednjeg poslanstva, miljenik Božje veličine
Tvoje čisto ime je Ahmed Muhammed Mustafa.
Ti si pomagač sljedbenicima, ej vladaru čistih,
Ti si iskreni zagovornik griješnika i prijestupnika.
Ne daj da u džehennemu budem, djede mučenika Kerbele
Griješnik sam, zauzmi se za me, oče najboje žene!*

Posljednji distih se kroz čitavu pjesmu ponavlja i predstavlja „bend“ - vezu među strofama i pojačava dojam odanosti pjesnikove ideji ši'izma, a njemu to kao mevlevijskom pjesniku i dervišu, iako ortodoksnom muslimanu, nije daleka ideja jer su mevlevije, izrasli iz perzijskih tradicija, koliko god se nalazili u okruženju ortodoksnog islama, ipak skloni i veličanju ljubavi prema članovima porodice halife i imama Alije.

Ahmed Vahdeti, također mevlevijski pjesnik, ali do kraja odan ideji hurufijstva, pored pohvale Aliji u svome terdži-i bendu iskazuje odanost dvanaestoricimama:

*Šah Husejin i Hasan, riznica dobrote, rudnik velikodušnosti
Jedan kralj mučenika, drugi kralj učenjaka
Jedan disk mjeseca, durgi jutarnje sunce
Suština mojih riječi je ovo, ej ljudi čista srca,
Tajna istine, svjetlosti Muhammeda, Božji lav, Uzvišeni
Ali i Ali i Ali i Ali.
Uzvišeni Abid i Bakir, šah sirotinje
Slavni Džafer Sadik, štit od strelica nesreće
I Musa Kazim, taj šah pokornosti i Riza
Šah Takijj i Nakijj, kruna poglavara rječitosti
Svi su svjetlo pravovječnosti, zavještači tajne „Tā-Hā
Tajna Istine, svjetlost Muhammeda, Božji lav, Uzvišeni
Ali i Ali i Ali i Ali. 7*

Kerbelanski događaj

Po smrti Alije, ubijeni su i njegovi sinovi Hasan i Husejn. To je bio težak udarac ne samo za Alijine sljedbenike nego i veliki broj muslimana. Hasan je šest mjeseci nakon oca obavljao dužnost halife u Kufi, a onda je bio prisiljen da hilafet preda Muaviji. Osam godina kasnije otrovan je u Mekki.

7) Vid. Sl. Ilić, op. cit.

Po Muavijinoj smrti halifa je postao Jezid koji je vidio opasnost u Husejnu, Hasanovom bratu, kao pretendentu na mjesto halife. Poslao je vojsku protiv Husejna. Bitka se odigrala na Kerbeli (Irak) gdje se Jezidovo vojski suprotstavio Husejn sa 30 konjanika i 40 pješaka, ukupno 72 borca. Borili su se junački. Ipak žed ih je savladala. Ranjen, Husejn je krenuo prema Eufratu, ali ne stigavši da popije ni gutljaj vode pogođen je strijelom. Izvadio je strijelu i ponovo se počeo boriti, ali mnoštvo neprijatelja je navalilo na njega. Ranjen na 77 mjesta, potpuno je iskrvario i pao, a neprijatelji su mu odsjekli glavu, natakli je na koplje i odnijeli. Kult mučeništva i svetosti Kerbele ističe čuveni divanski pjesnik Fuzuli Bagdadi u jednom gazelu:

*Fuzuli, ja sam zemlja Kerbele
i gdje god idem pjesme moje
s poštovanjem neka se prime.
Moje pjesme nisu zlato, nisu srebro,
ni biser nisu, one su zemlja
ali zemlja kerbelanska.*

Ovaj motiv, toliko drag iranskim pjesnicima i njihovim sljedbenicima ši'itske orijentacije, opisalo je ili barem spomenulo i nekoliko naših pjesnika među kojima istaknuto mjesto zauzima Sabit. Bombacci spominje da Sabit, uz još dva-tri pjesnika ima originalan pjesnički izraz mada u granicama neoperzijske škole. To se doista ogleđa ne samo u poznavanju perzijske kulture i mitologije nego i u ovom Sabitovom stihu kojim započinje jedan od svojih često citiranih gazela.

*Çemende sanma ki hâr üzre gonce oldu bedid
Ser-i Hüseyin-i şehidi sinâna dikti Yezid.*

(OIS, 3697, 41 b i OIS, 939, 85 a)

*Nemoj misliti da je to pupoljak nataknut na bodlji u stepi
To je Jezid na vrh koplja natakao glavu mučenika Husejna.*

Čuda (mu'džize)

U klasičnoj osmanskoj književnosti čuda koja su pripisivana vjerovjesnicima su omiljena tema pjesnika. Jedno od takvih je, po pričanju, i razdvajanje mjeseca na dvije polovice od strane Muhammeda, a.s. kad su to od njega tražili pripadnici plemena Kurejš. U na'tu posvećenom Muhammedu, a.s. Sabit to ovako pjeva)

سبب ماهی کی بولشیدی کمال
ایگی شق آیتدی هندوانه مثال
(OIS, 3697, 112 b)

*Sîb-i mâhi ki bulmuş idi kemâl
İki şak itti hindüvânemisâl*

(prijevod):

Kad je mjesečeva jabuka našla savršenstvo

(*tj. kad je bio pun mjesec*)

Poput karpuze na dvoje ga je rastavio.

Krasna je slika mjeseca koju Sabit daje upoređujući ga sa okruglom jabukom, koja se na znak Poslanika razdvaja na dvije polovice poput lubenice. I ovaj stih, lekiskom i izborom metafora podsjeća na Sabitovu podložnost neoperzijanizmu jer je umjesto turskih riječi korištenih čak i od istaknutih divanskih pjesnika i za pojmove jabuka i lubenica iskorisio perzijske riječi *sīb* i *hinduvane*.

U istoj funkciji su i slijedeći Sabitovi stihovi, također iz Na'ta Poslaniku (OIS, 3697, 112 b), koji govore o tome kako je Muhammed, a.s. jednog dana došao sa ashabima u mjesto Hudeybiye. Obavijestili su ga da tamo nema vode. Pored toga Poslanik je uzeo abdest vodom koju je imao uza se. Tada mu je iz prsta potekla voda koju su potom svi prisutni pili.

Sabitovi stihovi to ovako predočavaju:

بر اوج صوابدوب اوشه در مښت
اولدی بر مطره آب هر انگشت
اجدی اول چشمه ایجدیلر عشره
عافیتر او سید البشره
(OIS, 3697, L. 112 b)

Bir avuç su idüp o Şehdermuşt

Oldu bir matara âb her enguş

Akti ol çeşme içtileraşere

Afiyetler o Seyyid-ul-beşere

(Prijevod):

U pregrštu ovog cara bi šaka vode

A svaki njegov prst bio je zdjela vode

On otvori te češme i napiše se desetorica (mnoštvo)

Budi pozdravljen (Neka Ti je slava!) o gospodaru ljudskog roda!

Mnoge su poslanikove mu'džize (čuda) u kojima je također opisano dobijanje vode iz suhog bunara ili poticanje vode otuda gdje je već presušila. U kući jednog ashaba (prijatelja) u Medini bio je bunar sa gorkom vodom. Kad je jednom Muhammed, a.s. ušao u tu kuću gorka voda je odjednom postala slatka. I ovaj detalj iz islamske predaje poznat je Sabitu Užičaninu pa to, u istoj pjesmi (Nat Muhammedu) u produžetku citiranih stihovakazuje:

اتدی بر شوره جاهه قطره ریق
اولدی لعلی کبی لذیز و بریق
(OIS, 3697, 112 b)

Itti bir şüre çâha katre-i riyk

Oldu la'li gibi leziz ü berik

Prijevod:

riyk - voda iz usta, pljuvačka

berik - parlak, sjajan

Čitava ova pjesma govori uglavnom o čudima vezanim za Muhammeda, a.s. Poslaniku se pripisuje i vraćanje sunca nazad. Poznati motiv govori o tome kako je jednog dana Poslanik legao stavivši glavu u Alijino krilo. Alija, u vrijeme kad je sunce već bilo pri zalazu, nije obavio poslijepodnevnu molitvu (ikindiju). Poslanik je upitao Aliju je li obavio poslijepodnevnu molitvu na šta mu je Alija odgovorio da nije stoga što nije želio njega pomutati. Muhammed, a.s. se pomolio i sunce se sa zapada povratilo. O tome govore i slijedeći Sabitovi stihovi:

یتشوب عصر مرتضایه مدد
شمس بعد الغروب ایلدی رد
اولدی اشراط کون کبی روشن
طوغدی خرشید سمت مغربدن
(OIS, 3697, 11 b)

*Yetişüp 'asr-i Murteza'ya meded
Şemsi ba'd el-gurub eyledi red
Oldu işrât gün gibi rüşen
Doğdu hurşid semt-i Magrib'den
Pomoć Aliji kome je prošla ikindija!
Vratio je sunce nakon zalaska.
Pojaviše se znaci, rasvijetli se kao dan
Sunce se rodi sa zapada.*

Jasno je da je ovdje cilj pjesnika i da ukaže na značaj molitve pa je čak Poslaniku pripisana tako čudotvorna moć da može povratiti sunce kako njegov miljenik Alija ne bi bio kažnjen za propuštenu poslijepodnevnu molitvu.

U nabrajanju čuda Sabit u ovoj pjesmi ne ispušta ni motiv priče o oživiljenju pečenog janjeta. Radi se o slijedećoj priči. Poslije bitke kod Hajbera, Jevreji su poklonili Poslaniku pečeno janje i on je sa ashabima sjeo da jede. Tek što je stavio zalogaj u u sta odmah ga je izvadio i rekao: obavješten sam da je ovo janje otrovano. Bog je janjetu dao jezik. Došao je Džebrail, izvadio zalogaj iz usta i obavijestio Muhammeda:

گلدی گفتاره بره بریان
ایلدی یانه یانه حالی بیان
قصه شمس ایلیوب اشراب
زهرنی دوکدی خصمه اول بیتاب
(OIS, 3697, 11 b)

*Geldi güftara berre-i biryân
Eyledi yana yana hali beyân
Kissa-i şemsi eyleyup işrab
Zehrini döktü hasma ol bîtab
Nâra teşviş ile olup rusva
Donduler zehr yutmuşa a'da.*

Oživljavanje mrtvih:

U toku bitke na Hendeku, po predanju, oživljena su dva sina Džabirova koji je ugostio Poslanika. To je bilo prema predaji na slijedeći način: dok je Džabir klaao jarca za gozbu to je gledao jedan od njegovih sinova. Njegov brat koji nije prisustvovao klanju pitao je brata kako je jarac zaklan. Ovaj je, da bi to pokazao, preklao brata, a zatim je iz straha od oca skočio s krova i usmratio sebe. Otac i mati koji su doživjeli ovu tragediju strpjeli su se da ne bi rastužili Poslanika koji je bio na gozbi. Kad se jelo zgotovilo i prostrla sofru, Poslanik je tražio da i djeca zajedno s njima jedu. Džabir je odgovorio da nisu kod kuće. Na to se Poslanik pomolio, djeca su oživjela i zajedno sa ostalim sjeli za sofru. Sabitovi stihovi iz pjesme o Poslaniku (OIS, 3697, 112 b) opisuju ovaj događaj viđen očima našeg umjetnika. Usput Sabit govori i o poznatoj sposobnosti Isusa (Mesih) da proživljava mrtve. Posebno zanimljiv motiv u ovoj Sabitovoj pjesmi je poređenje sinova sa velikim rijekama Nilom, Eufratom i Džejhunom koje za Arape predstavljaju simbole života

بر فقيرك مثال نيل و فرات
ایکی فرزندى بردن ایتدی وفات
دمبدم اغلر ایدی اول محزون
بر گوزی نيل بر گوزی جیخون
رحم ایدوب ایلدی مسیح آسا
بر دعا ایله ایگیسن احتیا
اول ایکی نور چشمی صاغ واسن
هر کورن دیدی دیده لر روشن

*Bir fakirin misâl-i Nil u Firat
Iki ferzendi birden itti vefat
Dembedem ağlar idi ol mahzun
Bir gözü Nil ü bir gözü Ceyhun
Rahmidüpeyledi Mesih âsa
Bir dua ile ikisin ihyâ
Ol iki nur-i çeşmi sağ o esen
Her gören didi dâdeler rûşen.*

(prijevod)

*Poput Nila i Eufrata dva sina
ovoga siromaha odjednom umriješe.
Iz časa u čas, rastužen, plakao je
jedno oko mu je Nil, a drugo Džejhun
Smilova se onaj koji je poput Isaa
Jednom molitvom oživio obojicu
Oba sa sjajem u očima
Ko god ih vidje reče: sjajnih li očiju!*

U isti red čudesa spada i otvaranje očiju slijepcima što se također pripisuje Muhammedu, a.s. Tako postoji priča, koju i Sabit razrađuje u ovom svom na'tu, kako je jednog dana došao Muhammedu, a.s. neki čovjek koji

je izgubio oči. Poslanik je uzeo komad zemlje, pokvasio ga, napravio od njega blato, stavio na mjesto očiju, na što je slijepac odmah progledao. Evo tih Sabitovih stihova:

دل برا کنده دیده برکنده	کلدی بر درد مند افکنده
چشم مجروحی کیبی خالی حراب	قزل ایرمق کبی روان خوناب
شبچراغم دوشر دیلر کوزدن	دیدى ای نور چشمی شمع شکن
بلکه کون و مکان کوزمه دکل	اغلزدم جهان کوزمه دکل
یوز می خادپاینه سوره مم	دردم اولدی جمالکی کوره مم
بنده نک خوا هشمی کولر یوزدر	کوزلرک اغلدیغی بر کوزدر
دردمه چاره کور شرشکمه بق	روی دل بکا کوستروب مطلق
خاک طولدردی چشم خسته سنه	مرحمت ایلیوب شکسته سنه
اچه دوشندی کوزین اول شیفته دل	رحمنه بر ایام اولوب حاصل

(OIS, 3697, 112 b)

*Geldi bir derdmend-i efkende
Dil perakende dîde berkende
Kizilirmak gibi revan hûnâb
Çeşm-i mecruhu gibi hâli harâb
Didi ey nûr - çeşmi sem 'şiken
Sebçeragim düşürdüler gözden
Aglamazdim cihan gözümde degil
Belki kevn u mekan gözümde degil
Derdim oldur cemalini göremem
Yüzünü hâk-i pâyine süremem
Gözlerin agladığı bir gözdür
Bendeninhâhişi güler yüzdür
Ruy-i dil gösterüp bana mutlak
Derdime çare gör şirişkime bak
Merhamet eyleyup şikestesine
Hâk doldurdu çeşm-i hastesine
Zahmina bür-i tam olub hâsil
Aca düştü gözün o şifte-idil*

Pored Muhammeda, a.s. čiji je život najčešće bio tema mnogih divanskih pjesnika što je i razumljivo jer je on po islamskom vjerovanju posljednji Božji poslanik, čovjek koji je primio posljednju Božju objavu, Kur'an i samim tim je utemeljitelj islama, često se može naići i na stihove ili čitave pjesme o drugim vjerovjesnicima Isâu (Isusu), Musâu (Mojsiju), Ibrahimu (Abrahamu) i drugima. U jednom od prethodnih citata Sabit Užičanin upoređuje Muhammedovu, a.s. moć da oživi mrtve sa onom koju je po predanju posjedovao Isa, a.s.:

*Smilova se onaj koji je poput Isaa
Jednom molitvom oživi obojicu.*

U jednoj drugoj pjesmi se govori o Musaovoj moći koju je imao da dobije vodu iz kamena. Po jednoj predaji, naime, Israelićani su ostali u pustinji 40 godina pa im je bila neophodna voda. Obratili su se Musau a.s.. Musa

je molio Boga, od koga je došla naredba da udari svojim štapom u kamen iz kojeg će poteći voda. Udarivši štapom koji je uvijek nosio sa sobom u kamen, iz kamena se otvori dvanaest slavina iz kojih poteče voda, koju su Israelićani pili. O tome govori Sabitov stih:

Senkî itti asâ ile pürbin

Suyu döge döge çikardi Kelim

Hasan Kaimija pak svoga derhovnog vođu muršida dovodi u kontekst u kome je Bog na Sinajskoj gori dao Musau 1001 uputu:

Bin bir kelime

söyler ne aceb

ol Tur-i dili Musada bûgûn

On je govorio hiljadu i jednu riječ, gle čuda kao što je Bog govorio Mojsiju na Sinaju.

U ove priče o poslanicima kojima su se nadahnjivali divanski pjesnici spadaju one koje govore o izgonu Adema (Adama) iz dženneta, o potopu i Nuhovoj (Nojevoj) ladi, o Ibrahimovoj izgradnji Kabe (hrama u Mekki), o žrtvovanju Ismaila, o Jusufu i njegovoj ljepoti i iskušenjima u koja je zapadao.

Mistički motivi

Stihovi divanske poezije su ne samo puni mističke terminologije koja se mora poznavati da bi se moglo prići čitanju tih stihova, nego su ti stihovi toliko natopljeni smislom i porukom tesavvufa - islamskog misticizma da njegovo nepoznavanje isključuje mogućnost shvatanja dublje poruke stihova divanske književnosti. Stoga treba nešto reći i o značaju tesavvufa u društvu i književnosti osmanskog perioda.

Veliki broj derviških redova koji su ušli u sve pore društvenog i religioznog života nikako nije mogao mimoći lijepu književnost, posebno njen najduhovniji produkt - divansku poeziju. Mistika, nastala na tekovinama introspekcije sadržaja Kur'ana, čak je u književnosti imala i najznačajnije i najutjecajnije svoje vođe. Uostalom, derviški vođe, šejhovi su u svoj uobičajeni ritual uvrštavali nakon obaveznih dijelova zikra - koji su prvenstveno imali karakter pokajanja i približavanja Bogu, pjevanje derviških ilahija, sastavljenih često i od divanskih pjesnika, a koje su imale za cilj duhovno uzdizanje i približavanje Bogu kroz ljubav - 'ašk. Otuda su kod mistika prisutna tri osnovna simbola: ljubav, vino i ljepota.

Cilj pjesnikovog sjedinjenja s Bogom manifestira se bezgraničnom ljubavlju u kojoj određenu simboliku ima vino kao sredstvo kojim se ta ljubav postiže i pojačava. Ljepota, u poeziji definirana kao ljudska, često erotska, ima za cilj da pjesnik osjeća divljenje prema Bogu iskaže promatranjem i opisom ljudske ljepote. Vino i ljepota imaju za cilj samo konačno sjedinjenje s Bogom.

U sastavni dio mistične terminologije spada termin *harabat*, koji ima os-

novno leksičko značenje *ruševina*. U mistici riječ *harabat* znači *krčma*, mjesto gdje se susreće lijepa krčmarica (saki) koja nudi vino (sredstvo približavanja Bogu), ali simbolizira i život ovdje, na zemlji, ljudski život. Često će se u pjesmi sresti pored termina *mey* ili *šarab* (vino) što metaforički simbolizira božansku ljubav i riječi *kâse* (zdjela), *cam* (čaša), *surahi* (boca) i sl. koje simobliziraju božansko srce. Saki, u profanom smislu shvaćeno znači krčmarica, vinotoča, a u mistici je to simbol za muršida (vođu) koji će pjesnika dovesti do prave spoznaje i približenja Bogu. *Muy* (dlaka), *zulf* (soluf), *gisu* (trepavica) i sl. simboliziraju Božje jedinstvo. U sferi takvih, već kanoniziranih mističkih termina ovu poeziju treba i shvatiti.

U jednom gazelu Husejin Lamekani pjeva:

Dođi na mjesto Harabata da šetamo

Da tamo gledamo krčmaricu mladu, dođi.

Da žrtvujemo razum, srce i vjeru za lûk njenih obrva

Da dušu stavimo štítom od strijele njenih trepavica, dođi

Da se priklonimo prema mihrabu njenih obrva,

Da onaj mladež na njenu licu učinimo svjetlom našeg vida, dođi.

Možda će jedna gutljaj natočiti od vina svojih rubinskih usana

Da prosimo nešto u ime Boga, da iz duše molimo, dođi.

Da glavu spustimo pred noge starog krčmara (pir-i mugana)

Da ovu dušu i srce njemu poklonimo, dođi.

Za jedan gutljaj ljubavi, da dademo bivstvovanje svoje

Da ostavimo ponos, da odstranimo ime i čast, dođi.

Hodi, da carstvo bivstvovanja spalimo vatrom ljubavi

Da njegovu pokrajinu razrušimo, dođi.⁸

Da bi se stiglo u Harabat, gdje će se napojiti vinom približavanja Bogu, neophodan je savršen vođa - muršid-ikâmil. Tako Lamekani pjeva:

İki âlem sevgüsün kalbimden ihrac cyleyüp

Mürşid-i kâmilden ayrugun feramuş cyledim.⁹

(prijevod)

Iz svog sam srca iščupao ljubav za oba svijeta

I zaboravio sve drugo osim savršenog vođe.

Isti motiv varira u jednom drugom gazelu na ovaj način:

Çektim bu cihan içre hezar mihnet u zahmet

Ol pîr-i huda murşid-i kâmil bulunca.

Na svom svijetu potegao sam na hiljade muka i tegoba

Dok sam našao Božanskog pira - savršenog muršida.

U smislu metaforičke simbolike o kojoj smo govorili treba čitati i sli-jedeći Sabitov gazel koji je dobar primjer potpunog pomijeranja značenja iz sfere hedonizma u sferu mistike:

8) M. Handžić, Husejin Lâmekâni, *Kalendar Narodna uzdanica*, za godinu 1942. Sarajevo, 1942. str. 160.

9) Agâh Sirri Levend, *Divan Edebiyatı*, Istanbul, 1980, str. 23.

*Maye-i kibrit-i ahmer cür'a-i meydîr bana
Her hubab-i sâgiri bir efser-i keydir bana
Şem'î sûzan-i hakikatla hidayet eyleyüp
Bu mekâmî gösteren meyhanede neydir bana.
Yokladim nabz-i tabibi bilmeyüp dermanımı
Dest-i lutf-i yar derler çare bir şeydir bana
Serd-i muhrim görüp canım esindi hicrine
Kulhan-i mihnette kim kâsane-i deydir bana.
Ölçüm döktüm harabat-i cihanda Sabita
Dösteğani-yi mehabet cumleden eydir bana.*
(OIS, 3697, L: 35, b)

(prijevod)

*Gul'ljaj vina za mene je ukus zlata alkemijska
Iz čaše svaki mjehur za mene je kruna carska.
Plamna svijeća istinom put pravi osvjetljava
To naj meni mjesto u mejhani pokazuje bliska.
Svoj lijek kušam i ne znajući ime boljki
Ako meni ima lijeka to je ruka drugarska.
Pred tvojom hladnoćom, moje srce se rastanku pokorilo
Kukavnom meni ko dvorac jučer sad je peć hamamska.
Prelijevao, mjerio harabat na svijetu, Sabite,
I bolja od svega za tebe je ljubav prijateljska.*

U nekim svojim opredjeljenjima svih 77 derviških redova su jedinstveni. To su prije svega odricanja od ovoga svijeta s ciljem približenja Bogu i stapanjem s Njim. Slična je i njihova simbolika koju koriste u poeziji da bi dočarali svoju ljubav prema Bogu. Tu uz spomenute simbole treba istaknuti i otvoreno iskazivanje potrebe za asketizmom, odricanjem od oba svijeta, kao što o tome pjeva Nihadija Karamusić:

*Glavu je uvukao u svoju hrku, zadovolji se jednim zalogajem
Nihadijo, asketizmom je uspio slavuj.*

Hurufijski mistički pravac, po svoj prilici, nije bio toliko raširen u Bosni. Kada je riječ o pjesnicima, pripadnicima ovog reda, na neke tragove hurufijstva nailzaimo kod Hasana Kaimije, dok su prave pristalice ovog zagontnog hurufijskog iskazivanja stihova Mustafa Gaibija i Ahmed Vahdetija iz Dobruna. Hurufiluk je u osnovi takav tesavvufski sistem u kome se, također, sve okreće Apsolutnom Biću, sve je usmjereno Njegovoj savršenosti i ljepoti. Osnovi cilj, iskazati ljepotu Voljenog Bića, izraziti ljubav prema Njemu postiže se govorom, a u sklopu toga govora slovni simboli imaju posebno značenje. Slova se prispodobljuju ljudskom licu koje je opet poput Božje knjige dokaz Njegove tvoračke moći. Nije teško onda shvatiti zašto pjesnik pjeva o ljudskoj ljepoti jer bilo da je predmet njegova opisa muškarac ili žena, opis njihove ljepote je odraz moći Božje. Otuda i naziv ovoga pravca hurufilik (od harf. mn. huruf-slovo, znak). Ovaj tarikat kojeg su ubrajali u herezu nastao je u drugoj polovici XIV stoljeća u Iranu,

ali se brzo proširio i po Anadoliji i Balkanu. Od početka su njegovi sljedbenici bili proganjani. Najznačajnije ime ove literature je pjesnik Nesimi, koji je pjevao i na perzijskom i turskom jeziku; nadahnjujući se na svojim perzijskim uzorima, utjecaj je i preko pjesama na perzijskom i još više onim spjevanim na turskom, širio po čitavu Osmanskom Carstvu. Osim toga što su se pjesnici ovog derviškog reda držali pismena kao osnovnih pjesničkih simbola, prepoznaćemo ih po sklonosti četvrtom halifi, a prvom ši'itskom imamu Aliji i po njihovoj sklonosti ka ši'izmu, uopće.

Pismena nisu samo elementi govora, ona su po hurufijama elementi svega postojećeg, pa čak su i ukras svega postojećeg. Na čovjekovu licu i u svemu postojećem sadržan je broj 28, a to je i broj arapskih slova. Odmah treba dodati da je osnivač ovoga reda Fazlullah, koristeći perzijska slova (28 arapskih i četiri koja su dodata za glasove kojih nema u arapskom, a ima u perzijskom) stvorio sistem simbola od 32 slova pa su i naši pjesnici, sljedbenici ovog pravca koristili sistem izražavanja sa 32 slova. Jak utjecaj mističkog tumačenja slova osjeća se i kod nekih pjesnika drugih derviških redova jer su svi derviši vjerovali u tajnu slova (esrar-i huruf).

Bosanski pjesnik XVII stoljeća šejh Mustafa Gaibija, iako nedovoljno shvaćen, bio je omiljen u narodu. Možda upravo i zbog tajanstvenosti njegovih poruka u stihovima:

*Neprijateljska vojska je na Dunavu
Evlije su se sakrile, a dovama se ne mogu prisiliti.
Kad u okolini Edrene nastane borba, islamu je Bajram a nevjerniku
briga.
Kad se pojavi prvi, drugi i treći „mim“ nastaju osvajanja
I kad stupe „džim“ i „kâf“ islamu će biti dobro.
Plači moje oko, shvati srce moje,
U doba „mima“ i „džima“ biće lijeka za srce.
Na svim stranama biće osvajanja
Zločiniac, varalica i pokvarcnjak postaće ogorčeni.
Stare zakone je povkarila grupica prokletnika
Neka ih prati uvijek prokletstvo.*

Mnogo je poznatiji i kao pjesnik i kao hurufija Ahmed Vahdetija, pjesnik rođen u Dobrunu u Bosni, čiji je kompletna Divan mada odaje i sklonosti beктаšizmu i mevlevizmu, prožet slovnim simbolima za koje često nalazimo razrješenje u samim njegovim stihovima. Zbog ograničenosti prostora citiraćemo nekoliko stihova iz Vahdetijine kaside u prijevodu:

*Iznad svega hvala Bogu što je ovu tajnu Božju
Pomoću slova i tačke objelodanio Fazlullah.
Tačka bijaše suština, a slovo joj postade Svojsstvo
Sunčev disk i njegov (Fazlulahov) sjaj jednako su jasni.
Uistinu ga treba slaviti jer nam je on
Obznanio raspravu o Suštini i Svojstvima.
Ne misli da su slovo i tačka o kojima govorim tek oblici i šare*

Znaj da je u njima ključ za izgovorenu i neizgovorenu riječ.
Tačka je Neizgovorena, a slova postaje Izgovorena riječ.
Tu je i drevni Kur'an kao najjasniji i najsvjetliji dokaz.
„Trideset i dva“ su svakako slova iz pravječnosti
To je jedan vapaj, zatajen i glasan.
Ali, da spomenuti oblici i šare budu do kraja jasni
Bolje da ti te oblike ja rastumačim.
Istu bit imaće svi crteži i oblici
Istu će bit imati ljudski izgovor riječi.

U drugoj Vahdetijinoj kasidi opet je predmet simbolika slova i tačaka:
Otkako srcu vođa postade tačka pod „b“ u Bismillah
Od sunca jasnije mome se oku pokaza sama Božja suština.
Tački suštine slova postaje vječni atributi
Šta je to što ima od „elifa“, „ba“ i „ta“ sve do „ya“.
Otvori oči. gledaj čudo, vidi šta je to tajna slova
Atributi nadjeveni Suštini samo su imena.
Prikazao nam je Bog u licu vlastiti lik
Kao da lice nije ništa drugo osim lica istine.
Spoznadoh potpuno riječ istine, Suštinu i Svojstva
Shvatih šta joj je objašnjenje, komentar i skidanje koprene.
Sura „Sedam ajeta“, Fatiha i „Majka Knjige“
Lice poput mjeseca, veličine realnosti Božje i svjetlo pravog puta.
Jezgro svih knjiga postaje 32 slova, ali
Jezgro 32 slova, o srce, postade tačka pod slovom „ba“.
Tačka bijaše Suština, govor i priča njena Svojstva
To pobiti neće moći niko nikada.¹⁰

Vahdetijina okrenutost beктаšizmu i alevizmu može se ilustrirati slijedećim stihovima:

„U Alija je bodež i strijela i dvosjekli mač
Pero i govor i riječ, linija, slovo i diktat
I od pasa gori ako postanu ljudi jedni drugima neprijatelji
Božji lav Alija je sirotinji zaštita.

Kao što je spomenuto, svi pripadnici tesavvufa, bez obzira kojem derviškom redu pripadali, pridaju određenu važnost simbolima pismena. Tako će Fadil-paša Šerifović, poznati mevlevijski derviš i pjesnik u munadžatu (odi Bogu) također koristiti simboliku slova slično jednom Mustafi Gaibiji. Evo tih stihova Fadil-paše Šerifovića:

Za sve stvoreno Bog je definiran Svojim milosrđem
Na taj način Božjim robovima dokaz je Bismillah.
Svojim milosrđem obradovao je vjernike
Zato je Bismillah na ovom svijetu postala dokaz Božje upute.

---

10) Slobodan Ilić, Kaside Ahmeda Vahdetija iz njegovog sarajevskog Divana, *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke*, XV-XVI, Sarajevo, 1990.

*Na njegovom „sinu“ islamu je zapisan spas
Ako se gleda na njegov „mim“ tu je prava milost Bismillah.*

Arapsko slovo „sin“ ovdje je simbol riječi selamet-spas, a „mim“ simbolizira riječ merhamet - milosrđe, milost.

Hurufiluk nije, kako smo spomenuli imao širu podršku u Bosni, on se uglavnom zadržao u Anadoliji. Mističko tumačenje vrijednosti slova, simbolika u slovima, tačkama i brojevima, međutim proširila se i na druge derviške redove, posebno one koji su smatrani heterodoksnim, a to su beктаšizam, babaizam, kizilbašizam, kalenderizam i drugi. U masama je naročito bio raširen utjecaj beктаšizma stoga što su se za njega opredjeljivali i janjičari i sitne zanatlije. Ovo potječe još od vremena osnivanja janjičara kao vojne organizacije koju je blagoslovio upravo osnivač beктаšizma Hadži-Bektaš Veli. Naravno i beктаšizam, koji je imao velikog odraza u književnosti Osmanskog Carstva koristio je tu književnost i kao svoju vlastitu propagandu za širenje u najširim masama. U tekijama gdje se okupljao običan svijet derviške pjesme beктаšijske poruke bile su često izvođene.

Bektašije pridaju značaj halifi Aliji, odnosno prvom imamu, koji stoji na čelu niza imama bilo da se radi o pristalicama pokreta od sedam ili od dvanaest imama. Taj značaj koji imam Alija ima kod beктаšija ravan je onome koji se pridaje Poslaniku Muhammedu, a.s. a nerijetko mu neki zaneseni pjesnik beктаšija odaje i veće priznanje nego i samom Poslaniku. Uopće kod beктаšija je razvijen kult porodice Poslanikove, odnosno Alijine u čijem redosljedju od „pet osoba“ ('al-i abâ) su: Poslanik Muhammed, a.s. njegova kći Fatima, zet Alija i dva sina Alije i Fatime Hasan i Husejin. U tim pjesmama beктаšija se proklinje arapski vojskovođa Jezid koji je po njima bio povod raskola u islamu. Pjesme beктаšija su pune simbola poput akyazili - bijela lica, kizildeli - crveni junak, učler. jediler i kirklar. - društvo od tri, (učler) sedam (jediler), odnosno četrdeset (kirklar) osoba bliskih Bogu, tj. dobrih, o čijim se nadnaravnim moćima pripovijeda i u narodnoj književnosti, kirklar šerbeti - piće četrdesetorice, erenler demi - krv dobrih itd.

Tako bosanski pjesnik čije ime ne poznamo jer je uvijek i u pjesmama i u literaturi nazivan samo Bosnevi - Bosanac, pjeva:

Kirkların cem'inde şerbet ezildi

Ezenle ezdiren Ali'dir Ali

(prijevod)

U društvu četrdesetorice piće se pretvorilo u prah

Onaj koji ga je smrvio žrvnjem, Ali je Ali.

U odnosu na islamski zakon (Šeri'at), beктаšije su ravnodušni, oni se više okreću svom unutarnjem pozivu. Istina i kod njih je Bog jedina dogma, ali se i na čovjeka i sve stvoreno gleda kao dio Božanskog odraza, kao dio prirode koja se utapa u Bogu. Spoljni svijet za beктаšije je nestvaran,

nebitan, sve manifestacije u prirodi su podređene isticanju Božjeg jedinstva. I stihovi Agahi Dedeta govore o ovoj filozofiji bektašizma:

*O učitelju, meni je džamija i krčma jedno
Glas pobožnjaka i usklik pijanca su isto
Ako tajne prave upute nisu ti stigle od Istinitog,
Molitve i pobožnost i čaša vina su isto.
Odbaci dvoličnjaštvo i gledaj nebeski prijesto i svijet!
U ovoj prolaznosti, oni su isti kao bilo koji kut krčme.
Ne važi srce za svijet*

*Onome koji istinski posjeduje mudrost, pametan i prost čovjek su isti.
Poput Agahije, postani svjetlo, zasjaj, o slijepi čovječe!
Onome ko izgara u ovoj ljubavi, voštanica i leptirica su jedno.*

Spomenuli smo primjer mističkog usmjerenja Fadil-paše Šerifovića, koji je bez sumnje bio mevelevija što je dokazano ne samo njegovom poezijom koja je sva u duhu melevizma, čije su brojne pjesme posvećene Mevlana Dželaluddinu Rumiju i koji je najzad i komentator jednog melevijskog obredoslovlja. I da se to sve ne zna stihovi poput:

*Ne trudi se kad već na svijetu šaha Mevlane postoje vrata
Njegova izba mnogo je bolja no carski dvori od suhoga zlata
ili:*

*Kruna dostojanstva i časti za mene je kapa Mevlane
Odatle mi je darovana ta odora obnove.
ili:*

*Fadil je veseo na vratima Šemsa i Mevlane
Dok uz nastajanje aška svira carski naj zadovoljstva...*

nedvojbeno govore o njegovoj orijentaciji. Međutim za jednog Vahdetiju mnogo je teže odrediti njegovu pravu mističku orijentaciju. On posvećuje pjesme i Fazlullahu, hurufijskom vođi, ali pjeva i o Mevlana Dželaluddinu Rumiju i Konji:

*Dilâ ta kim esir ü bende-i Fadl-i Mübin oldum
Tamami on sekiz bin aleme şah gezin ondum
(prijevod)*

*Srce, da bih postao sluga i rob Fazlullahov
Svih 18000 svjetova şah odjednom postadoh.*

O Mevlani i Konji:

*Konya semtine akar ehl-i dilun yaşlari
Nuh yaşin yaşasun dide-i hun-paşlari
Çarh-i ahdarda göre hadret-i Mevlana'yi
Şems-i ekber görünür kubbedinin taşlari
'Arşun altında sema eyler iken gördi ani
Şeb-i israda kavm rüsül başlari.*

(prijevod)

*Teku prema Konji suze derviške
Njihovu starost neka dožive oči koje krvare*

*Da na modrom svodu vidi Hazreti Mevlanu
Veliko se sunce nad kupolu ispelo.
Gledaše ga kako pod Aršom čini sema
U noći otkrovenja glave svih poslanika.* ¹¹

Poznate ličnosti i legendarni junaci u poeziji

Pored čuvenih osoba koje je povijest zabilježila kao učenjake, pjesnike, mudrace, u divanskoj književnosti često se spominju imena junaka koja su ušla u legendu po bogatstvu, nesebičnosti ili hrabrosti i to aludirajući upravo na osobine koje su bile uzrok njihove slave. Među ova čuvena imena spadaju evlije poput Ibrahima Edhema, koji je bio vladar u Belhu u III stoljeću po hidrži, a čije je napuštanje prijestolja i oslanjanje na Božju pomoć često predmet aluzija divanskih pjesnika tesavvufske orijentacije. Također i ličnost Hakima Senayia, Mensura Halladža, Džunejda Bagdadija, Bühlula (Bühlul-i dâñâ) (brat Haruna ar-Rašida), seldžučkog vladara Melekšaha (treći i najveći vladar Seldžuka, sin Alp Arslana), Džengiz, mongolski vladar i Hulagu, Džengizov unuk, a sin Tuluja. Hulagu je osnivač Ilhanijskog Carstva koje je vladalo Iranom. Njegovim potomcima, krimskim hanovima, Sabit Užičanin je posvetio čuvenu kasidu Zafernamu, a osim nje u nekoliko pjesama opisuje junaštvo te porodice.

U tom smislu spominje Hulagua u jednom stihu:

*Hülagû hadem Şah-i Ökta' vezir
Selim Han-i gâzi hidiv-i dilir*

Poznavanje perzijske mitologije za Sabita kao sljedbenika neoiranske škole u okviru divanske književnosti je toliko očekivano da činjenica što u njegovim stihovima vrve poredbe sa poznatim perzijskim vladarima i epizodama opisanim u Firdevsijevoj Šahnami ne izaziva nikakvo iznenađenje. Tako se između ostalih imena spominju i Efrasijab i Kejhusrev.

Efrasijab je poznat kao najveći turanski vladar koji je od dinastije Pišdadijana osvojio cio Iran i tamo godinama vladao. Velike turansko-iranske bitke opširno su opisane u Šahnami. U Mi'radžiji Sabita Užičanina Efrasijab je mračni junak, isto kao i u Šahnami, on je simbol noći, tame, a Kejhusrev, iranski vladar, simbol je sjetlosti. Komparacija ova dva junaka, simbola svjetla i simbola tmine vuče nke svoje korijene iz stare iranske religije - zoroastrizma (svjetlo - mrak, noć - dan, dobro - zlo).

*Efrasijab crne noći sa zvjezdama pleše, pjeva
Jer je eto savladao danje carstvo Kejhusreva.*

(prev. E. Kovačević)

Behram-i Gûr

Jedan od poznatih iranskih vladara iz dinastije Sasanida je Behram-i

---

11) Slobodan Ilić, Hurufijski pjesnik Vahdeti Bosnevi i njegov divan. *POF*, 28/1988, str. 87-88.

Gur. Prozvan je tako što je bio strastven lovac na divlje magarce (gûr). Poezija koristi njegov lik kao simbol snage, odvažnosti i pravde. Da bi istakao zasluge sultana Mustafe, kome posvećuje kasidu - pohvalnicu (fahriju) Behram-i Gûr je u Sabitovoj pjesmi beznačajan u odnosu na junaka njegove pjesme:

اوکمه بهرام کور برنگی
نه بیلور جنکی بر بیان اشکی
(OIS, 3697, 101 b)

*Ogme Behram-i Gûr-i nîrengi
Ne bilür cengi bir yaban eşgi.*

(prijevod)

*Ne hvali lukavstvo Behram-i Gura
Zar divlji magarac zna ratovati?*

U Firdevsijevoj Šahnami, tom izvoru ideja i motiva u osmanskoj divanskoj poeziji, vrlo često se spominje ime čuvenog junaka Rustema, Zalovog sina. Uz njegovo ime se vežu mnogi mitski događaji i junaštva. Između ostalog je Rustem nazvan i Hefthan-i Acem. Kad je Kejkavus bio zatočen u Mazenderanu, Rustem je krenuo na put da ga oslobodi. Na svakom od sedma konaka (rastojanja puta) suočio se sa vojskom od vještica, divova i ljudi. Rustem im se suprotstavljao sam; boreći se prelazio je jednu po jednu prepreku, stigao u Mazenderan i oslobodio Kejkavusa. Na svakom od ovih šest konaka Rustem je priredio gozbu (pijanku) (han-i išret) i upravo po tome je prozvan Hefthan-i Acem. Na to aludiraju Sabitovi stihovi izrečeni u kasidi koja opisuje stanje u taboru za vrijeme zime:

بو اسفندیار اول غزا هفتخوان
بورستم او پیکار مازندران
(OIS, 3697, 122 b)

*Bu Isfendiyar ol gaza hefthân
Bu Rüstem o peykâr-i Mazenderan*

(prijevod)

*On je Isfendijar, kao Rustem je savladavao prepreke
(ratovao je u sedam epizoda)*

To je Rustem u ratu za Mazenderan.

Ovdje Sabit poredi krimskog hana Selima Giraja, koji je sa osmanskom vojskom učestvovao u ratu protiv Rusije, sa legendarnim Rustemom. Na sličan način, u vidu poređenja, u divanskoj poeziji je prisutan i Suhrab, sin Rustema i jedne Turkinje. Suhrab je živio sa majkom, daleko od oca, tako da se dva velika junaka nisu ni poznavali; ne znajući jedan za drugog čak su se i sukobljavali. Iako su oba bili veliki junaci, Sührab je, kao mlađi, žešći i ratoborniji. U posljednjem njihovom dvoboju, kada je upravo Suhrab trebao savladati Rustema, ovaj je stariji i iskusniji upotrijebio lukavstvo i usmrtio sina. Upravo u vrijeme kada je Suhrab umirao, Rustem je saznao da je junak koga je ubio njegov sin. Veliki broj pjesnika divanske poezije je obradio ovu temu, ali je još veći broj njih Rustema i Suhraba koristio kao

figure za poređenje junaštva svojih likova kojima su posvećivane njihove pjesme. U gradaciji junaštva, „junak“ kojemu je pjesma posvećena gotovo je redovito ravan u junaštvu i snazi Rustemu i Suhrabu, a često i hrabriji i jači od njih.

Bihzad

Od poznatih perzijskih ličnosti česta figura u poeziji na turskom jeziku, posebno u onoj koja se uvrštava u divansku, visokoumjetničku poeziju, je i poznati perzijski srednjovjekovni slikar i minijaturista. Taj čuveni slikar XV stoljeća u stihovima je spominjan onda kada je trebalo reći da je osoba opjevana u stihovima, u poređenju sa njegovim likovima, ljepša od tih idealiziranih slika. To je redovito lik „koji ni Bihzad ne bi mogao oslikati. Ljepota osobe kojoj Sabit posvećuje svoj gazel ne može biti oslikana Bihzadovomkičicom:

گرچه غایتده لطیف ایلدی نقش اما
سگا بکزتمدی تو صورتنه بهزادک
(OIS, 3697, 60 b)

*Gerçi gayette latifeyledi nakş amma
Sana benzetmedi tu! suretine Bihzadin.*

(prijevod)

Iako je krasno naslikana

Tebi ne liči, fuj Bihzadovoj slici!

U istoj pjesmi je i motiv o Ferhadu, ljubavnom junaku mnogih priča i mesneviya:

چرخ تیمارنی سربست ایدوب اول ناشادک
چویه تیشه ایدی باش قلمی فرهادک
(OIS, 3697, 60 a; OIS, 939, 90 a)

Da bi ova slika poređenja bila jasnija, a i zbog toga što su Ferhad i Širin kao likovi prisutni i kod drugih naših manje poznatih divanskih pjesnika, potrebno se ukratko vratiti na siže priče o Ferhadu i Širin. Po jednoj legendi Ferhad je sin jedinjak kineskog cara. Kako je bio melankolične naravi, otac mu, da bi ga razgalio, dao je da se sagrađe četiri dvorca obojena različitim bojama, za svako godišnje doba po jedan. Ferhad je proveo godinu dana u tim dvorcima, ali mu se narav nije promijenila. Odbio je krunu koju mu je namijenio otac. Jednog dana u carskoj riznici ugleda kristalnu kutiju u kojoj je bilo ogledalo Aleksandra Velikog koje je predskazivalo budućnost. Jedino je Sokrat koji je živio u Grčkoj, u nekoj nepristupačnoj pećini znao otvoriti tu kutiju i zato Ferhad putuje u Grčku. Nakon mnogih čudesa koja su ga pratila, nalazi Sokrata koji mu odaje tajnu kako se otvara kutija. U ogledalu, koje se nalazilo u kutiji Ferhad ugleda jedan krasan pejsaž i u njemu jednu prekrasnu mladu djevojku. Taj prizor mu se zatim izgubio. Ponovo se otisnuo na put i dok se vozio lađom sa nekim trgovcima napadnu ih pirati. On odbrani trgovce od pirata svojim magičnim silama i

dolazi u Jemen. Tamo je susreo Šapura koji mu je rekao da djevojka koju je vidio u ogledalu živi u Jermeniji. Upute se tamo obojica i kad su stigli vide grupu radnika kako kopaju kanal. Ferhad im pomogne i uradi toliko koliko 200 radnika ne bi uradila za tri godine. Vijest dospije i do vladara Mihin Banu i njegove sestrične Širin, ljepotice sa ogledala. Ferhad je gradio dvorac za Širin, a kad je dvorac bio gotov, dogodi se nesreća, Širin padne s konja i upadne u rijeku koja je proticala uz dvorac. Ferhad je spasi, donese do dvorca i onda nestane. U međuvremenu perzijski car Husrev sin Hurmuza, krene prema Jermeniji, prema dvorcu Mihin Banu da zaprosi Širin. Obaviješten o njegovu planu Ferhad je sačekao njegovu pratnju, napao je i mnoge iz pratnje pobio, ali je na kraju zarobljen. Oprošten mu je život, ali je otišao u planine da živi. Zahvaljujući Šapuru Ferhad i Širin se dopisuju. Za to sazna Husrev i pošalje glas preko jedne starice da je Širin umrla. Ferhad se ubije, a kad to čuje Širin, dolazi, uzima Ferhadov mač i zabija ga sebi u grudi. Umire nad Ferhadovim tijelom.

Epopeja o Ferhadu potekla je od Nizamija (umro, 1195/96), a inspirirana je legendama ispletenim oko dvorca Širin u perzijskom Kurdistanu koji je sagradio perzijski vladar Husrev Perviz. Nizami je napisao djelo Husrevu Širin u pet pjevanja i tako ovu temu učinio popularnom da ju je malo pjesnika divanske poezije ostavilo po strani. Najčešće se ta tematika obrađivala u dužim mesnevijama, ali su ličnosti Ferhada i Širin, baš kao i Medžnuna i Lejle, Vamika i Azre često prisutne u kompariranjima i to po svojim najznačajnijim karakteristikama. Tako će često Kajs koji je izgubio pamet u ljubavi za Lejlom i postao lud (Medžnun), provoditi vrijeme u pustinji sa životinjama, ptice će mu na glavi savijati gnijezdo, Ferhad pored svojih junaštava, često će biti opisan i kao pustolov koji trači vrijeme u planinama.

Veoma omiljena osoba od derviša panteističke orijentacije (Vahdat al-wudžud), a također i od brojnih divanskih pjesnika opjevna bio je čuveni mistik Mansur al-Halladž. On je historijska ličnost, oko koje su se kasnije isplele i brojne legende, koje su se onda utkivale u prozu i poeziju pjesnika islamskih zemalja. Stvarni njegov historijski identitet izgleda ovako: rođen 244/858/859 u Bjezi (Irak). U Bagdadu je postao murid (učenik - sljedbenik) Džunejdov. Mnogo je putovao i upoznao se s mnogim misticima. Nakon što je izrazio panteističku misao da sve što je Bog stvorio je sam Bog pa i sam čovjek je sadržan u Bogu i to riječima „Ana al-Hakk“ tj. Ja sam Istina tj. Bog, osuđen je 297/909-910 po fetvi Ibn Davuda az-Zahirija i bačen u tamnicu. Slijedeće je godine pobjegao iz tamnice, ali je 301/913-914 ponovo vraćen u tamnicu gdje je ostao osam godina do novog suđenja kada je osuđen na smrt. Njegovi suvremenici tvrde da je bio pobožan čovjek koji je govorio da je potrebno odricati se ovozemaljskih zadovoljstava i uzdići se do Boga oslobodivši se ljudskih osobina. Njegove su izreke „Mi smo dva duha u jednom tijelu“, „Ja sam voljen i ja volim“, „Ti nisi niko drugi nego ja“ itd. Tim izrekama i uopće svojim učenjem Halladž izraž

ava identitet transcendentnog Božanskog principa s ljudskim samosvojtvom. Mnogi mistici su mislili da je on postigao nivo duhovnog savršenstva izjavivši da ne postoji ništa osim Boga i da je njegov *ego* nestao u Bogu. Stoga Dželaluddin Rumi hvali Mansura, a Attar smatra da je on Božji mučenik. Svi pjesnici s poštovanjem spominju Halladža, među kojima i naš Hasan Kaimi koji pjeva:

*Üzün fâni goren Hakda odur fa'il bu mutlakda
Nice Mansur ene-l-haqq'da komaz esfelde 'itari*

(prijevod)

*Prolazan čovjek vidi svoju suštinu u Bogu, on je
(tada faktor u Apsolutumu.)*

*Kao što Mensur u svomne „Ja sam Bog“ nije ostavio
dolje (na ovom svijetu), miris (tj.nikakvog traga).*

No ono što je Mansur al-Halladž za pristalice vahdetu-l-vudžuda, u čemu ga mnogo više od Kaimije ističu i slijede Lamekani i Vahdcti, pa i Fadil-paša Šerifović, *Džemšid* ili *Džem* je za sve mistike istovremeno. On je simbol veselog društva, vina, što u mistici znači ljubav prema Bogu. *Džemšid* (*Džem*) je po legendi iranski car iz dinastije Pišdadijana (po nekim izvorima peti). Po legendama je vladao 300, 700 pa čak i hiljadu godina. Legenda kaže da je *Džem* jednoga dana vidio pticu kako leti, a oko krila joj se obavila zmija. Naredio je sviti da gađaju zmiju, ali da ne smiju pogoditi pticu. Naredba je izvršena, a spašena ptica je u znak zahvalnosti donijela *Džemšidu* nekoliko zrna. Kad su posijali ta zrna nikla je vinova loza. *Džem* je naredio da se od ovog voća koje je prvi put vidio napravi sok. Kad je probao sok koji je već nekoliko dana stajao, pomislio je da je zbog toga što je bio gorak, otrov. Dao je da ga pije jedna njegova robinja koja je bila u nemilosti. Kasnije se uvjerio u njegove osobine i počeo ga i sam koristiti kao lijek ili sredstvo za zabavu. *Džem* je skončao na taj način što ga je savladao jedan zao junak - *Dehhak*. U starim kineskim i indijskim mitologijama *Džešid* ili *Džem* je božanstvo ili junak, a u poeziji, posebno divanskoj, on je simbol okupljanja veselog društva u krčmi (što znači okupljanja derviša u tekiji), a njegova čaša, napravljena od sedam metala također je simbol spoznaje jer se u njoj pokazuje, otkriva cijeli svijet.

Brojni su stihovi Mezakije, Sabita, Nerkesije i drugih koji prizivaju *Džema* ili njegovu čašu, oko kojih se skupljaju prijatelji u krčmi, oslobođeni sebe, u traganju za otkrivanjem svoje unutrašnje spoznaje.

Ovdje ćemo citirati u cijelosti jedan Nerkesijin gazel u prijevodu koji oslikava ulogu *Džemšida* u okupljanju ljudi srca, ljubavi, duha (derviša):

*Nerkesija, uzm' u ruku čašu slave i radosti
Kad si taj čas dočeko, veseli se, pij i gosti.
De povikni - uživanje nek napuni doba tvoje -
Nek se toči staro vino, nek veselo svijet poje!
Prodi, sjedi u vrh krčme kao što je *Džemšid* sjedo
Prodi kapu natjeravši na oči i čelo blijedo*

*Nek napuni cio obzor vika: pijmo, pijmo, pijmo!
Nek i Džešid vidi kako darijski se veselimo.
Danju noću treba piti, a nikada pjan ne biti.
Jer kada se džaba pije, treba piti veselije
Ovo nije ono piće što p'janice u se liju
Da s' opiju i među se praznima se čašam'biju
U ovom je piću izvor svjetske sreće i veselja,
Svaka kaplja proživljuje na stotine novih želja.*

Oponašajući Mezakijine pjesme o vinu u društvu Džemšida Sabit Užičanin je tom našem pjesniku, mevleviji spjevao elegiju u tom stilu:

*Mezaki-beg dugo peharnik je bio
U ovoj znanstveno-zabavnoj mejhani;
Kada je spoznajom višom uvidio
Da se niko vječno na zemlji ne bani,
Punu čašu popi, pa na noge skoči,
Da ide do društva gdje se vječno toči...*

Sva nada i inspiracija, sadržana u Džemšidovoj čaši, koja vodi nadahnuću i istini često je posljednja instanca kojoj se pjesnik mevlevija Fadilpaša Šerifović obraća:

*Tako sam postao opijen vinom oćavanja i nemoći
Da mi je jedna Džemšidova čaša da me oraspoloži.*

Legende i predaje

Aleksandar Veliki

Značajnu ulogu u divanskoj književnosti imaju legende i predaje. Naročito su zanimljive i često korištene u poeziji stare predaje o Aleksandru Velikom. Jedna od njih, vezana za Aleksandra Velikog je o vodi života (ab-i hayat), čija jedna kap omogućava čovjeku besmrtnost. U namjeri da pronađe vodu života, Aleksandar Veliki, na istoku poznat kao Iskender Zulkarnejn, za vodiča je uzeo vjerovjesnika Hidira i s vojskom noću išao da je traži. Nakon velikog puta Hidir je pronašao vodu i napio se, a Iskender je izgubio put, zalutao i bio prisiljen da se vrati. Ova legenda je utkana u mnoge pjesme divanske poezije.

Isto tako i priča o Aleksandrovom zidu je popularna tema divanske poezije.

Po toj priči je postojala družina smutljivaca pod imenom Jedžudž i Medžudž. Lica su im bila nalik čovječijim, zubi su im bili poput svinjskih, uši duge, a tijelo obraslo dlakama. Ljeti su jeli zmije, zimi travu. Narod koji je živio u njihovoj blizini molio je Aleksandra Velikog da ih zaštiti. On je, da bi to učinio sagradio visoku branu, nazvanu Aleksandrov zid. U jednoj pjesmi u kojoj se govori o rusko-turskim borbama na Krimu, Sabit se poslužio ovom slikom kako bi istakao kako je osmanski vojskovođa zaštitio

narod od ruske vojske, koju ovdje simbolizira Jedžudž iz spomenute priče:

خلقه دن قلدردی یاچوج فرنکک زحمت
تیغ جوهرداردن سد چکدی اسکندر کبی

(OIS, 3697, 23 a; u ovom rukopisu u Orijentalnom institutu pjesma nosi naslov Tarih-i inhiżam-i tabor Moskov)

Halktan kaldirdi Yecuc-i Frenk'in zahmetin

Tig-i cevherdardan sed çekti Iskender gibi.

(prijevod)

S naroda je skinuo muku evropskog Jedžudža

Podiže branu od zlatne mreže poput Aleksnadra.

Šebčeraĝ

Veliki poznavalac legendi, Sabit, nije propustio da u svojim stihovima aludira na jednu malo poznatu legendu o Šebčeraĝu. Šebčeraĝ je dragulj koji u vrijeme noći (šeb) svijetli kao svijeća (čeraĝ). Legenda, ukratko ispričana, izgleda ovako: životinja po imenu gav-i bahri (morski bik), u vrijeme kad izađe na kopno da pase donese sa sobom šebčeraĝ i postavi ga na mjesto gdje će pasti da joj osvijetljava okolinu. Sabitov bejt koji spominje taj motiv glasi:

Husâ ol dur-i-yektâ gibi fânus-i billurî

Ki bârevgan ider etrafî ruşen şebcerag âsâ.

Narcis

Samozaljubljenost u divanskoj poeziji nije uvijek negativno svojstvo pjesnika. Često je pohvala svoje pjesničke sposobnosti prethodila konstataciji da pjesnik, iako toliko nadaren i vješt nije dostojan da pjeva o nečijoj ljepoti i sposobnosti. Tako Mehmed Reşid Bošnjak, u pjesmi, koju je posvetio halifi Aliji, prije nego će prijeći na pohvalu Alije u 40 distiha hvali vlastite sposobnosti:

Ja sam tvorac stilistike i retorike, čudan mudrac

Tako da razumu svemira dajem lekcije iz pjesničke vještine.

Ja sam čudotvorac riječi tako da Dežbrail

moje besjede pri slavljenju Boga s poštovanjem izgovara.

Ja sam tankočutan, oštroman i bistar toliko

da pomno razabirem biser i rijetke dragulje (riječi).

Moja misao leti u nebeske visine i poput šestara

u jednom času zahvati krug najviše sfere...

Na kraju ovog „hvalisavog“ ispovijedanja Mehmed Reşid će reći da mu je cilj da ga ove riječi preporučuju Aliji da se za njega zauzme kod Boga. Međutim, jedna druga vrsta samozaljubljenosti simbolizira se narcisom. Cvijet narcis (tur nergis) kao simbol samozaljubljenosti veoma je prisutan u divanskoj poeziji pa ga nije mimoišao ni naš Sabit. Motiv je vezan za legendu po kojoj se jedna vila zaljubila u mladića izuzetne ljepote. Sve dje-

vojke su također bile zaljubljene u tog ljepotana, ali on uopće nije mario za njih. Istu sudbinu u ljubavi prema Narcisu imale su i vile. Jedna od njih (Eho), nakon što je postala nesretna zbog neuzvraćene ljubavi, okamenila se, a potom nestala. Ostao je samo njen glas (eho-odjek). Ljubav ženskih srdaca prema Narcisu pretvorila se u mržnju koja mu se osvetila. Dok je pio vodu na jednom izvoru, Narcis, zaljubljen u svoj lik, pao je u vodu i utopio se, a iz njegova lika je izrastao cvijet - narcis. Ova legenda potječe sa Zapada, a na Istoku je ovaj motiv proširen ljubavlju ruže prema narcisu, u kojoj narcis predstavlja *ašika* - zaljubljenika, koji je osuđen da se stalno seli, a ruža predstavlja voljenu osobu - *mašuk*. Uz to narcis predstavlja vid - oko, a ruža sluh - uho.

U jednom Sabitovom bejtu ovako su opisani narcis i ruža:

*Gül u nergis âsâ Şeh-i lüccecûş
Olupcânib-i dûşmene çeşm-ü gûş.*

(prijevod)

*Poput vladara gomile, ruža i narcis
Bjehu na neprijateljskoj strani - oko i uho.*

Slično mitološkom cvijetu narcisu, značajnu ulogu u simbolici divanske poezije imaju i neke mitološke životinje. Tako je mitski labud (kaknus) ukrašen raznobojnim perjem, a kljun mu ima 300 rupa. Sjedi na vrhu brda i ispušta zvukove kojima sakuplja razne ptice oko sebe, koje zatim jede. Živi hiljadu godina. Kad mu se primakne kraj, skupi gmlje, sjede na njega i počne tužno pjevati. Zatim znažno zalupa krilima da od siline zapali vatru ispod sebe i izgori. U pepelu opet ostane jedno jaje iz kojeg se izleže mladi kaknus. Kod divanskih pjesnika kaknus je simbol dugovječnosti, ali se također govori i o muzici koja izlazi kao iz rupa njegovog kljuna.

Anka (feniks) je još poznatija mitska ptica koja živi u mitskoj planini Kâf za koje neki pretpostavljaju da se radi o planini Elburs, dok je druge legende poistovjećuju sa planinom koja okružuje svijet. Šarenog je perja, lica čovječijeg, duga vrata. Imala je po neki elemnat od svake životinje. Hrani se drugim pticama, a leti uvijek na zapad. Uzima od svih vrsta životinja po jednu i nosi sa sobom. Kad nestane životinja, kupi djecu. Zbog toga su se ljudi toga kraja u kojima je živjela žalili Božjim poslanicima, koji su ih spašavali molitvama. Po jednoj legendi, pticu Simurg što je perzijski naziv ove ptice pripitomio je Zâl, otac legendarnog junaka *Rustema*. Ptica Huma je, po legendi, donosila sreću, Leteći visoko, bacala je sjenu na zemlju i na koga je pala sjena njena krila proricano mu je da će postati vladar. Sve su ove mitske ptice simboli moći, dugovječnosti, oživljavanja „iz mrtvih“, tj. nastajanje iz pepela i sl.

Vrlo su česti stihovi divanskih pjesnika u kojima simbole predstavljaju ptice, posebno anka ili simurg. Tako u Vahdetijinoj kasidi nalazimo ove stihove koji simbolizirajući nadnaravnu moć halife, odnosno imama Alije koji iz duhovnog mrtvila oživljava ljude Vahdetija pjeva:

Mürdeler eyler iken dem-be-dem ey dil ihyâ

*Nefsumdirisidür şimdi felekde 'ayâ
Hem-cenahum olali zülf-i humayûn-i habib
Kanadimla uçuyor Kâf ufukda 'Ankâ.*

(prijevod)

*Dok on svakim trenom mrtve proživljava, ej srce
Moja duša nemoćna sada neboim tumara.
Otkako pratilac postade carski soluf dragim
Horizontima planine Kâf na mojim krilima leti Anka.*

Za riječ koja je prevedena „carski“ u stihu je upotrijebljen izraz *humay-un*, što znači onaj koji pripada ptici *huma* tj. onaj koji je našao sreću pod njenim krilom, tj. car.

Druga Vahdetijina kasida upravo počinje stihovima u kojima simurg ptica simbolizira uzlet u više sfere poput duše pjesnika koji želi ostaviti sve ovozemaljsko i nestati u Jedinom:

*Bâl-ü per açtı yine isbu hümâ-yi dil u cân
Mürg-i sîmurg misali meger ister tayaran
Mülk-i süflâyı koyun 'âlem-i ulvi şehrin
Sülf-i dilber gibi kilmak diler ani seyaran.*

(prijevod)

*Raširila je opet krila ta sveta ptica srca i duše
Želi li topoletjeti Simurg-ptica?
Ostaviti niži svijet, a grad višeg svijeta
Poput uvojka drage želi učiniti, gledajući ga.*

SUMMARY

THEMES, MOTIVES, AND SYMBOLS IN POEMS IN TURKISH

The poetic creations of 16th and 17th century *divan* poets from Bosnia and Herzegovina is analysed with regard to the themes and motives found in this poetry. Since it was a poetry created primarily within the spiritual heritage of basic Islamic principles, first of all the Kur'an, *Hadith* (tradition) and numerous teachings of the Islamic mystics, as well as the tradition of folk literature, legends, motives and other things, all these themes found a place in *divan* poetry. *Divan* poets used Kur'an and *Hadith* quotations in their verse which was very difficult considering the demand of metrics to which the verse was subject. Therefore, shorter syntagms were often quoted, or the Kur'anic messages were transmitted in their translations into Turkish. Sabit of Užice, whose verse are most often analysed in this study, and also when other topics and motives of *divan* poetry were in question, was especially successful in this. Especially frequent in the poems of *divan* poets are motives from Kur'anic stories. There, in the first place, as morals, the motives of the Prophets Abraham, Noah, Salih, Idries, Moses, Job and Jesus were included. It is understandable that the *divan* poets in their verse mentioned Muhamed most often, and the one topic - Muhamed's ascension to Heaven - known in Islamic literature as the *Miradj* have used, as far as is now known, four of these poets in Turkish: Edai Sinan Chelebi, a Sarajevo poet from the end of the 16th and the beginning of the 17th centuries, Asim Yusuf Chelebi and Mahmud Reshid (both from Sarajevo and both from the end of 17th century and the beginning of the 18th, and finally, the best known among them - Sabit of Užice.

Another, but also certainly the most frequent theme of *divan* poetry is *tesawwuf* - Islamic mysticism and especially that inspired by Shiism. Devotion to the idea of Shiism can be seen in most dervish orders through their expression of devotion to Ali, his family and descendants, as well as to the Twelve Imaams. Of course, there is also Muhamed's daughter, the wife of khalifa Ali, Fatima, who is the only woman eulogised by the *tesawwuf* poets. This devotion to the family of Muhamed and Ali is especially pronounced with the poets of Mawlawi, Hurufi, and especially Bek-tashi orientation, and among the Bosnian poets, whose verse is presented in this paper, these are primarily Ahmed Vahdeti from Dobrun near Višegrad, and Husein Lamekani. Within this framework of devotion to Muhamed's family, the motive very frequently used is the event in Kerbela, when several years after Ali's death, his sons Hasan and Husein were killed. The cult of martyrdom and the holiness of Kerbela, where Husein was killed, were emphasized in a *ghazel* of the famous *divan* poet Fuzuli Baghdadi, and Fuzuli, who inspired numerous poetes from these parts, had his folowers in the description of that theme in Vahdeti and Lamekani, but Sabit was the one who used the theme with most success. Also the theme

of *wahdet-i vujud* (Unity of Being) was present in Islamic philosophy and literature and had prolific followers in Yugoslavia in the above mentioned poets, and later in Meyli, Sirri, while its reflections can be felt as late as the 20th century in Musa Ćazim Ćatić.

Along with the famous personalities whom history records as scholar, poets and wisemen in the *divan* literature, the names of those who entered legend by their wealth, unselfishness or courage are mentioned, particularly in regard to the characteristics that made them famous. Among these famous ones mentioned in poetry are good men such as Ibrahim Edhem, who was a ruler in Belh in the 3rd century (*hajira*), whose giving up of the throne and relying on God were the frequent subject of allusion of the *divan* poets of *tesawwuf* orientation. Here also belong Hakim Senai, Mansour Hallaj, Guneyd Baghdadi, Buhlul, the Seljuk ruler Melekshah, Jengis and Hulagu, the Mongol rulers, etc.

Persian influence in *divan* literature, is among other things, reflected in the use of personalities from Persian mythology such as Farhad, Shirin, Efrasiyab, Keyhusref, Behram-i gur, Rustem, Suhrab et al. Inspiration for these characters is Firdusi's *Shakhnama*, as well as Nizami's (died 1195/96) poems of the *Five Books* (Hamsa).

Within these mythological themes the *divan* poets wrote about supernatural beings - legendary birds and other animals - but they were especially attached to astrological themes. Namely, for their fanciful comparisons, they often used celestial bodies. The best known work in *divan* poetry is *Melhama* by Jevri, and in Yugoslavia the best known for his prophetic verse is Hasan Kaimi. Stars had their symbolism even in those poems which were not prophetic in character. They simply symbolized power, intelligence, beauty, fidelity, stubbornness. When some celestial body was mentioned, immediately a certain colour, warmth or cold were understood, etc. All this one needs to know when reading *divan* poetry, so that its spirit will be clearer and more accessible. Finally, the present paper deals with research into themes and motives from everyday life in *divan* poetry.

The assertion that everyday life was of no great importance in the inspiration of the *divan* poets is wrong. In some poems of the *divan* poets there can be found the atmosphere of towns, court life, holiday atmosphere, the lives of the poets themselves, their position and role in society. *Kassidas* are the special poetic medium for research into the problems of everyday life. As poems - eulogies or laments - they present the life of the time very realistically. In that context the poetic work of Sabit of Užice is discussed, who in several *kassidas*, and especially those dedicated to the Vizier Baltaji Mehmed-pasha, described the life of Istanbul literary circles in an extraordinary way, emphasising especially the importance of his contemporary Nabi of Haleb. Not less interesting are the poems of Nerkesi, Edai Sinan Chelebi, Meyli, and others about Sarajevo, of several poets of Mostar about Mostar, et al.